

Шевченкова «Лілея» і вчительське відчуття літератури

Інна Юдіна,

учитель української мови та літератури Херсонського НВК «ЗОШІІІ ступеня - ліцей журналістики, економіки та правознавства»

Херсонської міської ради

Авторка у формі есе подає своє розуміння і відчуття поезії Тараса Шевченка. Слово Великого поета України надихає на спільну творчу діяльність учителя і учнів. Розв'язання проблеми викладання літератури вбачає в оновленні змісту, форм і методів навчання на засадах рефлексійно-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: українська література в школі, Тарас Шевченко, творча діяльність учителя і учнів, рефлексійно-пізнавальна діяльність.

Переді мною, як учителем, стоять завдання не тільки вивчити з учнями теорію і практично засвоювати її, а ще й викликати емоції, судження, думки. Одне слово, дитина має мислити - говорити - діяти. Емоції, які охоплюють після вивчення творів, мають знайти свою реалізацію, адже не секрет, що саме зараз емоційний інтелект (ЕО) виходить на перший план, залишаючи позаду таке популярне раніше Ю. Вважалося, що саме високий Ю визначає успіх у житті, але зараз з'явилася приказка, дуже популярна на Заході: «Ю дає тобі роботу, ЕО - кар'єру». Саме емоційно-інтелектуальні люди здатні реалістично оцінювати, які емоції і почуття в інших людей можуть викликати їхні вчинки, і використовувати ці знання для знаходження розумного рішення. Домінуючим тут є факт, що емоції визначають міру, за якою ми можемо використовувати наші вроджені розумові здібності. З життєвим досвідом ЕО неминуче зростає і розвивається.

Переконана: учителів належить щодня власним прикладом показувати, що кожного суцього на землі оточує красиве (не тільки довкола, а й у вчинках людських), яке слід уберегти від війн, знищення, заздрощів позитивним мисленням і практичним добром. І тільки за цієї умови учні почнуть тягнутися до вчителя, відкриють йому свою маленьку, але таку багату душу. А це - запорука того, що твій предмет вони вивчатимуть із захопленням. Як кажуть, можна стояти та довго розмахувати руками, закликаючи любити поезію, але так і не збагнути її, ковзаючи по поверхні.

Саме тому вирішила власним прикладом показати дітям, що мене вражає, що подобається, своє розуміння і ставлення до літератури. Це важка робота, бо треба ніби оголити свою душу, відкрити сокровенне, але потім учні віддячать тобі: дехто зацікавиться і почне продовжувати твою справу. Бути креативним і сучасним - це так важливо у їхньому віці, коли світ заповнили підробки відомих брендів, нав'язується ідеологія сірої маси. Я категорично проти цього, тож і пропоную учням свій проект, який допомагає бути творчою, модною та освіченою людиною.

Формат моїх уроків - не електронна презентація, яка нині поширена і справді дає значний навчальний ефект. Це презентація, яка має душу... Щось на зразок того судження, що вишиванка личить тим, хто має талановиту душу...

1. Гама почуттів із Шевченкового джерела

Необхідність творити зароджується з різних почуттів. До красивого і корисного може змусити і натхнення, і почуття вдячності. З великою силою може спонукати до розпалу духовно-творчої пристрасності допитливість, психологічна потреба з'ясувати свої можливості, пізнати світ музики, літератури, мистецтва, людей, події. А ще - відчуття спокути за те, що нині не гуманізм і освіченість, до яких стільки тисячоліть прагнуло людство, а золотий тілець і суперраціо-нальний прагматизм у всьому - від кар'єри до створення родини - стає першоосновою для багатьох нині сущих на Землі.

Хто може змінити цей полюс притягання з мінуса на плюс? Батьки? Але ж не всі готові і за інтелектуальним, і за моральним рівнями, і навіть за звичайною несвободою від постійних клопотів про хліб насущний. Тоді хто візьме на себе цю місію? Тільки вчитель. Тільки він може за нинішніх реалій сформувати орбіту істинних цінностей і чеснот, стати визнаним, як це вже бувало в історії нашої країни, лідером у територіальних громадах не тільки сільських глибинок, але й мегаполісів.

Аби повернути собі таке ім'я, він має не тільки навчати доброму, вічному і корисному щодня, не лише для відповідей на іспитах чи у тестах ЗНО. Учитель має бути сучасним. Не за зовнішніми ознаками у стилі одягатися та вмінні підтримати будь-яку «модну» молодіжну тему (хоча й це, як свідчить соціологія, має значення), і навіть не тільки за новітніми інформаційно-технологічними вміннями, а за особливим учительським талантом - розуміти і бачити світ, яким він є, гуманістичною налаштованістю до дитини, глибиною думок, щедрістю в передаванні своїх знань і доказовістю власних умінь і прагнень бути цікавою, діяльною Особистістю. Цю формулу я відкрила для себе не

випадково. Йшла до цього довго і наполегливо, відшукуючи ту нішу, яка дасть змогу поєднати і вчительський фах, і якісь нові грані моїх умінь.

...Допомога прийшла несподівано легко і просто. Невдовзі - ювілей нашого національного Генія, Світоча думки, Поета - Тараса Шевченка. Виповнюється 200 років від дня його народження, і майже 150 років, як його немає, як жодного рядка, жодної думки, картини не дав світові його розум, перо чи пензель. Але для мене він - наш сучасник. Тарас Шевченко був і залишиться ним на всі віки. Надто життєподібна та життєдайна й донині його творчість.

Утім, у надміру прискорених ритмах нинішнього життя та за нав'язаним стилем надання переваг матеріальному над емоційно-духовним нелегко втратити вміння відрізнати справжнє від підробок. А надто юним, ще не сформованим школярам. І тут своєрідними провідниками генетичної пам'яті і вміння розрізнати мудре, красиве, талановите і людське за суттю були, є і будуть учителі. Саме ми покликані не обірвати цей ланцюжок передавання знань, навчити своїх учнів вирізнати глибоку думку, бачити справжню красу й належно оцінити талант.

Однак нинішнім учням замало, коли ти просто озвучуєш (навіть талановито тлумачиш) якісь літературні шедеври. Вони очікують від тебе і нових сміливих висновків, і навіть доказових умінь. А ми, педагоги, просто приречені нині виробити власну прикладну раціональність, аби кожен із наших вихованців міг розвинути в собі здібності, вдумливо читаючи літературну класику, переглядаючи художні чи слухаючи музичні шедеври, створити якийсь маленький предмет, який і передасть розуміння глибини прочитаного, почутого чи побаченого і стане окрасою класу, дитячої кімнати чи тендітного за'ястя сучасної панянки.

Саме тому ті вчителі, які поєднують роль не тільки тренера-теоретика, а й граючого тренера, себто стають у рівень із учнем, демонструючи багатогранність і вчительську творчість, мають беззастеріжний авторитет у нинішніх школярів.

Тож я знову взяла «Кобзаря» і вдумливо його читала. І не тому, що невдовзі ювілей Тараса, і не тому, що програми з вивчення його творчості порівняно з іншими класиками нині скорочені, але не до невпізнанності. І не тільки тому, що його тематика і той талановитий педагогічно-літературний спосіб, у який він майже 170 років тому ознайомив світ із своїми тяжкими думками та заповідями, чорнобровими Катеринами, відважними гайдамаками і Дніпром широким, садками вишневиими біля хати та сотнями інших одвічних тем, донині та вже й після нас людство перечитуватиме різними мовами світу. А тому, що мене вразило, коли побачила і прослухала в Інтернеті інтерв'ю і цикл пісень на вірші Тараса Шевченка у виконанні відомого на увесь світ співака Фемі Мустафаєва. Кримський татарин за походженням (який, до речі, дитячі роки провів у селі Новоолексіївка Генічеського району, навчався в наших, херсонських культурно-освітньому та музичному училищах), так глибоко, до найтоншого нюансу передав суть геніальних психологічних сюжетів на зразок «А у тої Катерини». Я - хутко до книжкової полиці, беру «Кобзаря», читаю, читаю... І ось на одній зі сторінок натрапляю на «Лілею».

За що мене, як росла я, /Люде не любили? / За що мене, як виросла, / Молодую вбили? / За що вони

тепер мене / В палатах вітають, / Царівною називають...

І враз розумію, що я хотіла створити щось незвичайне, виношуючи свій задум майже півроку. Допомогавав знову Шевченко, читання не тільки письменників, а й деякі публікації журналістів нинішньої доби, а ще - моє вроджене прагнення до креативнос-ті. У мене є фото, на якому я - першокласниця: стою у шкільній формі, з бантиками, але на моїх мокасинах шнурки. різного кольору. І не тому, що не знайшла однакових, адже охайною дівчинкою росла, просто хотіла додати чогось новенького, чого в магазинах не продають. Якщо відверто, то сама їх пофарбувала, прокип'ятила у воді з фарбою, яку додають до пасхальних крашанок. Та й із моїм весільним вбранням не обійшлося без оригінальних варіантів. Я не одягла білу весільну сукню, бо моя уява створила іншу, а кравчиня втілила її у життя. Я замовила оливкового кольору троянди на свій букет. Жоден із запрошених не залишився байдужим до мого образу. Тоді ще мій брат привітав нас і побажав, щоб життя наше було б таким незвичайним, наповненим цікавими знахідками, новизною красивих почуттів, як і образ нареченої.

От тепер, коли я вже майже 10 років учителюю, креатив поширився не лише на моє особисте життя, а й на професійну діяльність. Особливо у ці дні, коли я знову читаю Шевченка.

Мені ніколи не дорівнятися до діячів культури і мистецтва, які вміють так переконливо і прекрасно передати силу Кобзарєвого слова, але я прагнула показати, що і звичайна вчителька шанує його пам'ять, уміє передати красу і неповторність його поезії. І не тільки процитувавши її на уроках.

Узяла шматочок білої шкіри, а ще - зеленої і червоної, стрази, клей, і - головне - свої думки-відчуття від прочитаного. І цього було досить, щоб створити прикрасу за мотивами балади Тараса Григоровича «Лілея». І хоча я не була першою у вміні «схопити» хвилю настрою, натхнення від невеличкої Шевченкової балади (бо до мене вже написано балет за мотивами твору, знято фільм, створено картину), але ж я показала своє бачення балади, дала вихід своїм почуттям і своєму світобаченню. Сповідуючись ось у такому відкритті перед своїми учнями, розповіла їм, що відбувалося у моїй душі, коли вкотре перечитувала цю баладу. До речі, раніше я багато разів її читала й аналізувала, але скажу відверто, що не звертала уваги на певні деталі, на яких зосередилася зараз. Мені довелося з'ясувати в учителя біології, що це за рослина -королевий цвіт, адже раніше це питання не поставало: квітка та й квітка, а тепер подетально мусила з'ясувати, а як же вона виглядає, бо мала створити її власноруч. Передати не тільки красу, а ще й печаль самотньої красуні. Тож кинула на її пелюсточки білі стрази - і заблищали вони, мов краплі вранішньої роси та сльози відчаю водночас.

Усі прикраси, які я раніше створювала, абсолютно легко можна носити і в свята, і на щодень, а ось цю, наречену на честь Тараса Шевченка, носити буде важко. Але вона чітко символізує моє бачення творчості Кобзаря. Утім, є таке повір'я, що і наші вишиванки не всім личить носити, а лише тим, хто має талановиту душу.

Могла б і сама продовжити серію робіт за мотивами цієї щемної балади, вочевидь, запропонувати своїм учням зробити це і створити кольє або сережки,

які проілюструють їхні емоції та почуття від прочитаної поезії. Вони це зможуть. Ми це зможемо, бо ми разом учимося розуміти світ літератури, природи, мистецтва ось так - не поверхово, а глибоко і вдумливо...

Може здатися, що я скористалася визначною подією, щоб створити якусь прикрасу на одноразову ситуацію. Ні, це не так. У мене є низка прикрас, які створено за мотивами того чи іншого твору. Це і кулони, і сережки у стилі «Етно», які, до речі, я ще й створювала під певний одяг (джинси Mango та кофтинка Mexx), є сережки «Маки», які зробила після повторного читання легенди про цю квітку.

Маю чимало вже втілених і ще в десятки разів більше нереалізованих ідей. Навколо так багато цікавого, бо життя таке багатогранне, неочікувано загадкове, часом тривожно-сумне і водночас таке прекрасне.

2. Учительська роль: не на театральній, а на сцені Життя

У цій думці мене утвердили ще в студентські роки світочі педагогічної науки і практики, до робіт яких звертаюся й зараз. Зокрема, наш вітчизняний учитель-гуманіст Василь Сухомлинський у статті «Суспільство і вчитель» [6, с. 108-122] описує випадок у сільській школі, де молода вчителька, мало обізнана з методикою, завдяки прагненню самовдосконалюватися та творчо розвиватися передовсім самій, бути цікавою особистістю для своїх вихованців, докорінно змінила ставлення дітей до вивчення іноземної мови. І от результат: якщо раніше директорові школи доводилося змушувати батьків впливати на своїх дітей, які вперто не хотіли читати остогидлі їм параграфи, то тепер учні юрбою ходили за вчителькою й просили: «Антоніно Андріївно, допоможіть перекласти це речення», «Подивіться, чи немає помилок у дописі до стіннівки?...». Коли ж через два роки ця вчителька пішла у відпустку, а на її місце призначили нового, досвідченого педагога, ставлення учнів до іноземної мови різко змінилося з плюсів на мінуси. Діти тижнями не заглядали до підручників і старанно засіли за переклади, ініціювали проведення різних цікавих заходів тільки тоді, коли молода вчителька знову повернулася на роботу.

Ті самі діти, та самісінька програма, але інший учитель, інша особистість здатні домагатися неочікуваних не тільки інтелектуальних, а ще й позитивних емоційних результатів.

У кожного з нас на пам'яті - десятки таких прикладів і з власного учнівського досвіду, і вже з нинішнього, педагогічного, на уроки одних учителів діти просто біжать, а на інші - норовлять за будь-якої причини втекти, відсидітися тихцем...

Вивчаючи результати соціологічних і моніторинго-вих досліджень щодо ролі особистості педагога в мотивації учнів до навчання та підвищення їхніх пізнавальних інтересів, проведених на рівні Міністерства освіти та науки України, Інституту педагогіки НАПН України та Інституту соціології (на сайті лабораторії дидактики [2] та навчання української мови [3, с. 71-83]), дійшла висновку: серед провідних побажань нинішніх учнів - доведення до рівня досконалості шкільних програм, які б збігалися з їхніми інтересами; зменшення перевантаженості у профільних класах, усунення упередженості деяких учителів в індивідуальному оцінюванні (діти прагнуть до постійного заохочення вчителем кожного з них за будь-який успіх). Утім, найбільшим бажанням кожного з юних респондентів

цих опитувань було сприйняття вчителями його як особистості, яка має теж право на помилки, на їх усунення, відповідність самих педагогів навчати дітей за інтелектуальним й емоційним рівнями, вибудовуючи лінію спілкування виключно на позитивній хвилі, дотримуючись атмосфери толерантності, поваги до гідності учня і неодмінно творчості у шкільному та позашкільному форматах.

Одне слово, навіть без цитування статистичних висновків за цими та іншими дослідженнями очевидним є одне: серед одвічних спеціальностей, ремесел і талантів учительська посідає особливе місце, адже вона - початок усіх професій і має за всіх часових змін і навіть просвітницької моди виключне, особливе призначення: дати не тільки знання класичних наук, широку поінформованість із їх практичного застосування в житті, а й навчити ще зовсім юних наших співвітчизників бути Людиною, бути Особистістю. Адже не тільки інтелектуальна і виробнича діяльність є складовими істинної сутності буття.

Мені пощастило у житті. Я - Учитель! Викладаю нашу рідну державну українську мову та літературу. Відтак, покладено повну відповідальність за успішне розв'язання як навчальних і виховних, так і соціалізаційних завдань школи. Усвідомлюю, що кінцевим результатом шкільної соціалізації учнів є формування готовності молоді бути учасником (контрагентом і суб'єктом) відповідної сфери людського життя. Передусім чітко розмежовую два поняття - «соціалізація» і «виховання». Виховання - це цілеспрямований процес впливу, за допомогою якого індивіду прагнуть прищепити бажані риси та якості, а соціалізація, окрім усього, враховує непередбачувані, спонтанні впливи, завдяки яким особистість долучається до нових знань, науки, культури, формуючи гуманістичне світобачення й поведінку за правилами позитивної психології.

Соціалізація має дві чіткі грані. Перша характеризується процесами адаптації особистості до суспільних умов, засвоєння людиною соціального досвіду. Інша - очевидна самореалізація особистістю своїх творчих сил у соціумі. Гармонійне поєднання цих елементів соціалізації передбачає певний результат діяльності людини, що доводиться наявністю об'єктивно значущого культурного елементу. У своїй діяльності спираюся на здобутки Н.Й. Волошиної, на обстоювання нею потреби розвивати в учнях ціннісно-світоглядну компетентність [4, с. 12-21].

Які саме умови сприятимуть ефективній соціалізації особистості? Щонайперше, у дитини має бути сформований цілісний образ світу, а це можливо, коли навчально-виховний процес побудовано на основі особистісно зорієнтованого навчання. Украй важливо навчити дитину вчитися самостійно, сформувати в неї необхідність пізнати навколишній світ, закласти умови для розвитку механізмів самовиховання, саморозвитку та самовдосконалення. І насамкінець: шкільне життя має будуватися не тільки на виконанні роботи у форматі навчального плану, але й на соціальній життєдіяльності учня з урахуванням його нахилів, здібностей і мрій. Відтак, провідне місце має посідати рефлексійно-пізнавальна діяльність, яку науковці визначають як механізм формування в учнів системи знань про людину [1, с. 290-314].

Нерозв'язана нині низка соціально-економічних, психологічних проблем та кризові явища у суспільстві відбиваються на соціальному, моральному та патріо-

тичному формуванні людства, особливо підростаючого покоління. Саме тому, на мою думку, першочерговим у роботі кожного вчителя, незалежно від предмета, який він викладає, має бути налаштування на формування в учнів духовно-моральних цінностей, гуманізму, справедливості.

Мені, напевно, у цьому пощастило найбільше, бо всі ці якості стовідсотково можуть формуватися під час уроків української літератури. Безперечно, розкриття кожної теми має свої особливості, але жодну з них неможливо розкрити без відомої вчительської технології: спочатку - внутрішній діалог, котрий потім переростає у зовнішній (учень - учень, учень - учитель, учень - батьки (полілог), учень - оточуючі (полілог)) [5, с. 28-31].

Прагну навчити дітей мислити образно, у них має вибудовуватися цілісне уявлення про автора і його твір. І не лише словесної «оболонки» має набути це уявлення, а навіть такого, до чого можна доторкнутися, до створеного власноруч. Це дуже копітка робота, яка потребує, насамперед, вдумливого читання творів, формування власної думки, а не тієї, що пропонують і часом навіть нав'язують наші програми, концентрації думки на значущості деталей та щонайменших нюансів, які можна передати в предметі, зробленому власноруч за мотивами прочитаного. Це безупинна пошукова робота, взаємозв'язок із іншими предметами, мислення образами. Найголовніше - контакт між учителем та учнями. Не тільки інтелектуальний, адже слід цікавитися уподобаннями дитини, її захопленнями.

Отже, йдеться про двосторонній процес, який вимагає того, аби й учні відповідали взаємністю. Вони мають знати про життя вчителя, це вже не «ідол», якого слід остерігатися, а звичайна людина, яка прагне передати свої знання, уміння і при цьому залишається відкритою, готовою вести діалог на рівних. Учні мають знати, яким є їхній наставник у неформальних стосунках, чим захоплюється. Лише за цих умов процес навчання буде і ефективним за рівнем знань, і ефективним за рівнем взаємної уваги та поваги між учителем та учнями.

Література

1. *Васьківська, Г. О.* Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика [Текст] / Г. О. Васьківська. - К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. - 512 с.
2. Всеукраїнське опитування вчителів [Електронний ресурс] // Сайт лабораторії дидактики Інституту педагогіки НАПН України. - Режим доступу: <http://www.didactics.ucoz.ua/load/doslidzhennja/arkhiv/40>
3. *Косянчук, С.В.* Роль і місце риторики у сучасній школі: результати досліджень [Текст] / [авт. кол.: Шелехова Г.Т., Голуб Н.Б., Бондаренко Н.В., Новосіолова В.І., Федорчук Т.М., Косянчук С.В.] // Навчання старшокласників української мови на академічному рівні: посіб. для вчителя. - К.: Пед. думка, 2012. - 208 с.

Инна Юдина. «Лилея» Т. Г. Шевченко и учительское ощущение литературы

Автор в форме эссе раскрывает свое понимание и ощущение поэзии Тараса Шевченко. Слово Великого поэта Украины воодушевляет на общую творческую деятельность учителя и учеников. Решение проблемы преподавания литературы усматривается в обновлении содержания форм и методов обучения на началах рефлексивно-познавательной деятельности.

Ключевые слова: украинская литература в школе, Тарас Шевченко, творческая деятельность учителя и учеников, рефлексивно-познавательная деятельность.

Inna Yudina. «Lileya» by Shevchenko and a scholastic feeling of literature

The author represents her understanding and feeling of poetry of Taras Shevchenko by means of an essay. The Word of a great poet of Ukraine inspires a teacher and the students with mutual creativity.

A problem-solving of literature teaching supposes a renewal of teaching forms and methods based on reflexive and cognitive activity. I, as a teacher, set myself the task of not only teaching the theory and its practical application but also evoking emotions, judgments and thoughts. In a word, a child should think, speak and act. The emotion aroused after the study of the poetry, has to manifest itself, because nowadays an emotional intellect (EQ) plays its main role and outstrips IQ, which was so popular before. The most important thing is a contact between a teacher and the students. Not only an intellectual one, a teacher has to inquire about a child's hobbies and interests. Subject to the above conditions a teaching process will be efficient both in respect to the knowledge level and a mutual respect level between a teacher and the students.

Keywords: the Ukrainian literature at school, Taras Shevchenko, mutual creativity of a teacher and the students, reflexive and cognitive activity

4. *Логвіненко, Н.* Формування змісту шкільного курсу літератури - одна з невіддільних функцій методики літератури [Текст] / Наталія Логвіненко // Українська література в загальноосвітній школі. - 2013. - №7-8. - 64 с.

5. *Русалкіна, Л. М.* Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів [Текст] / Л. М. Русалкіна, С. В. Косянчук // Українська мова і література в школі. - 2009. - №8. - 48 с.

6. *Сухомлинський, В.О.* Суспільство і вчитель [Текст] / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. - Т. 5: Статті.

- К. : Рад.школа, 1977. - 639 с.

References

1. *Vaskivska, G. O.* Formuvannia systemy znan pro liudynu u starshoklasnykiv: teoriia i praktyka [Formation of knowledge system of human by the senior high school students: theory and practice] / G.O. Vaskivska. - K. : Vydavnyctvo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2012. - 512 p.

2. Vseukrainske opytuvannia vchyteliv [All Ukrainian teachers' poll] / [Internet resource] //Web-site of Didactics Laboratory of Institute of Pedagogic NAPS of Ukraine. - URL: <http://www.didactics.ucoz.ua/load/doslidzhennja/arkhiv/40>

3. *Kosianchuk, S.V.* Rol i misce rytoryky u suchasni shkoli: rezultaty doslidzhen [Role and place of rhetoric in high school: results of a poll] / [avt. kol.: Shelekhova G.T., Holub N.B., Bondarenko N.V., Novosiolova V.I., Fedorchuk T.M., Kosianchuk S.V.] // Navchannia starshoklasnykiv ukraïnskoiï movy na akademichnomu rivni : posib. dlia vchytelia. - K. : Ped. dumka, 2012. - 208 p.

4. *Logvinenko, N.* Formuvannia zmistu shkilnoho kursu literatury - odna z neviddilnykh funkciy metodyky literatury [Formation of a content of the school course of literature, one of the integral functions of the literature methodology] / Nataliia Logvinenko // Ukraïnska literatura v zahalnoosvitniï shkoli. - 2013. - №7-8. - 64 p.

5. *Rusalkina, L.M.* Zasoby rytoryky iak osnova osobystisnoho zrostantia uchniv [Rhetoric means as ground for personal growth of students] / L.M. Rusalkina, S.V. Kosianchuk // Ukraïnska literatura v zahalnoosvitniï shkoli.- 2009. - №8. - 48 p.

6. *Suhomlynskiy, V.O.* Suspilstvo i vchytel [Society and a teacher] / V.O. Suhomlynskiy//Vybranitvory: V5-tyt. - T. 5: Statti. - K. : Rad. shkola, 1977. - 639 p.